

DEN FROMMA REVOLUTIONEN

Av docent BERNDT GUSTAFSSON

SEDAN gammalt har den puritanska revolutionen 1640—1660 varit ett tvisteämne bland engelska historieforskare. På sistone har debatten blossat upp på nytt, sedan den unge Oxfordhistorikern *Hugh Redwald Trevor-Roper*, specialist på så skilda ämnen som ärkebiskop Laud och Adolf Hitler, gjort spelöppningen i en orädd artikel i tidskriften *History today*, där han sökt ställa alla hittills rådande uppfattningar på huvudet.

Denna debatt är i hög grad ägnad att tilldra sig uppmärksamhet långt utanför Storbritanniens gränser. Den har djup principiell innebörd och berör frågan om historietolkning och historiesyn; den puritanska revolutionen är dessutom en av världshistoriens märkligaste omvälvningar. Det var en revolution, som misslyckades, men den fick inte desto mindre för England bestående följder: i det kaotiska skeendet växte de fria kyrkobilddningar fram, som alltsedan dess givit det religiösa livet i den engelsktalande världen dess särprägel.

Varför misslyckades revolutionen, frågar sig Trevor-Roper, och svaret blir: därför att man inte hade något verkligt positivt alternativ till den stuartska tidens centralisering av makten. Hela den stora revolutionen var en protest i blindo, inte av grupper, som befann sig på framryckning, socialt, ekonomiskt och politiskt, som tidigare ofta påståtts, utan av grupper, som förlorat i makt och inflytande genom den stuartska politiken, vilken ökat hovets och den statliga förvaltningsapparatusens maktställning. Det var framför allt fallet med den engelska lantadeln, enligt Trevor-Ropers uppfattning.

Den uppfattning han drar i härnad mot är nästan klassisk i engelsk historieforskning, utformad av den store Richard Henry Tawney. Det är en uppfattning, som kan sägas vila på tre förutsättningar: Max Webers religionssociologiska sammanställande av puritanism och kapitalism, antagandet att de »kapitalistiska» och puritanska grupperna i samhället mellan 1540 och 1640 oavbrutet stigit uppåt i ekonomiskt hänseende och slutligen antagandet att

lågadeln varit indragen i denna utveckling mot »kapitalistisk» företagaranda.

Det var enligt Tawney den uppåtstigande bourgeoisie, som gjorde uppror mot allt som hämmade dess ekonomiska expansion, och även lågadeln införde »kapitalistiska» principer vid sina agrara företag; lågadeln skulle enligt Tawney ha blivit en lantlig gren av bourgeoisie, på stark ekonomisk framryckning även den, medan den verkliga aristokratien gick starkt tillbaka i ekonomiskt hänseende.

Tawneys mest glänsande utläggning av denna sin socialhistoriskt banbrytande tes torde vara hans artikel »The Rise of the Gentry», i *Econ. Hist. Rev.* 1941. Hans ekonomiskt-historiska betraktelsesätt har utförts ytterligare av Christopher Hill och Edmund Dell, som i ett arbete 1950 med den för problemets ställning i engelsk historisk debatt kännetecknande titeln »The Good Old Cause» anlagt mera marxistiska synpunkter på utvecklingen och utgått från en allmän klasskampsteori. Den ekonomiska makten gick under åren 1640 till 1660 över från den halvfeodala aristokratien till bourgeoisie, både den på landet och den i städerna. Det var en klasskamp, menar Hill och Dell, där de ekonomiskt svagare stödde kungen och i likhet med Laud och Strafford kämpade för den gamla feodala ordningen, medan den uppåtsträvande bourgeoisie och industriföretagarna kämpade för parlamentet och för större ekonomisk och religiös frihet. I norra och västra England dominerade folkgrupper, som levde i ekonomiskt betryck, delvis i ren misär, och det var här kungen hade sitt starkaste stöd; i London och i östra England, liksom i Norfolk, hade däremot parlamentet sitt egentliga stöd.

Denna uppfattning har bland annat haft den skenbara fördelen, att den bringat hela denna kaotiska utveckling under en formel. Trevor-Roper, som särskilt granskat lågadelns ställning under tiden före puritanska revolutionen, i arbetet »*The Gentry 1540—1640*» (1953), menar nu, att Tawney och också hans efterföljare byggt på ett material, som varit alltför ensidigt. Tawney har sysslat med sådana familjer, som ursprungligen egentligen inte hört till den jordägande och jordbrukande befolkningen utan innehaft statliga ämbeten. Denna grupp fick sin ställning starkt förbättrad: den stuartska politiken med dess centralisering och utvidgning av ämbetsmannaväldet gav dem ökad makt. De placerade sin förmögenhet i jordegendomar, och jorden gick i allt större utsträckning över från landsbygdens lågadel till dessa ämbetsmän, hovdignitärer och

administratörer. I norra Wales förklarade hela lågadeln sig fullkomligt ruinerad. I Staffordshire såldes enligt Trevor-Roper mellan 1600 och 1660 hälften av jorden till personer inom denna ekonomiskt starkt expanderande grupp.

Lågadelns chans var fram till 1630 att få ämbeten, och de första årtiondena av 1600-talet var det fullkomlig jakt efter ämbeten. Denna »scramble for office» hejdades på 1630-talet av Karl I:s sparsamhetsiver, vilken gick ut även över hovet och administrationen, och lågadeln utvandrade nu i stort antal till Nordamerika och annorstädes. I detta läger fanns åtskilliga puritaner, och Trevor-Roper ställer in den gamla weberska tesen om sparandet som puritansk dygd i ett helt nytt sammanhang: puritanismen med dess stränghet var mera sällan de ambitiösa företagarnas men så mycket oftare de ruinerades religion. De förra sparade av sitt överflöd och för att kunna investera, de senare sparade för att överhuvud få debet och kredit att gå ihop. Inom den fattiga lågadeln var man moraliskt uppbragt över hovets och ämbetsmannavärldens lyx och överflöd, en värld från vilken lågadeln var utestängd, ehuru den själv faktiskt fick bidra till dess underhåll. I sådana grupper var den puritanska moralen socialt meningsfylld.

Den cromwellska familjens ställning kan härvid tjäna som typmönster. Oliver Cromwell tillhörde en släkt, som en gång varit företrädd vid hovet; som systersons sonson till ingen mindre än Henrik VIII:s skrupelfrie och machiavelliske kansler Thomas Cromwell kunde han i sin släkt se bärare av gamla fina hovtraditioner. Slakten hade emellertid fått sin ställning kringskuren och blivit helt hänvisad till sina lantegendomar. I Olivers ungdom tvingades familjen sälja sitt stora gods i Huntingdonshire till en förmögen ämbetsmannafamilj.

För lågadeln blev enligt denna uppfattning 1630-talet särskilt ödesdigert, därför att vägen till ämbeten stängdes. Deras krav gick nu i stort sett ut på en återgång till förhållandena före stuartarna, en decentralisering av administrationen och den ekonomiska makten, samt större frihet, politiskt, ekonomiskt, religiöst.

Independenterna och Oliver Cromwell återupplivade Elisabets politik, med patriarkaliskt styrelseskick, en anakronism och en arkaism, sammanfattar Trevor-Roper. Det var därför den puritanska revolutionen misslyckades.

Den väsentliga invändningen mot Trevor-Ropers bild av den puritanska revolutionen som en den lantliga lågadelns protest mot utvecklingen under stuartarna, en utveckling, som ledde till ökad

makt för ämbetsmannaadeln och hovkretsarna, är att London spelade en minst lika viktig roll i revolutionen som den lantliga lågadeln. Trevor-Roper vidhåller trots detta sin tes; London understödde visserligen Pym så länge det var frågan om en nationell revolt mot kungen, men när Pym i slutet av år 1641 drevs över till parlamentets vänstra flygel, förblev staden envist konservativ och den gick över till den radikala sidan genom en ren kupp, som ställde staden under radikal kontroll. Så snart kriget var över valdes i London en rojalistisk Lord Mayor.

Vad Trevor-Roper förbiser är emellertid inte minst de kyrkliga förhållandena i London. Den religiösa utvecklingen i staden stöder snarare Tawneys tes än Trevor-Ropers. Redan C. H. Firth framhöll, att motståndet mot de högkyrkliga strävandena var starkast just i London, där företagaranda och religiösa frihetskrav gick hand i hand.

Det hindrar inte, att Trevor-Ropers tes förefaller stämma väl överens med den religiösa utvecklingen i landsorten. Undertecknad har för ledande religiösa independenter funnit något liknande: deras ideal var Elisabets tid, då kyrkan var ett rent statsorgan och då biskoparna mera var medtjänare än förmän och överordnade.

Det är under biskopar som Laud och Wren, som de independentiska idealen börjar vinna verklig spridning. Utvecklingen efter Elisabet gick i riktning mot biskopsmaktens stärkande. Under Jacob I slog den uppfattningen igenom på anglikanskt håll, att biskoparna hade sitt ämbete *jure divino*, och biskoparna hade nu inte längre enbart rent prästerliga funktioner. Redan Barlowe hade tillskrivit episkopatet nya funktioner, framför allt att vara övervakare över både präster och lekmän, ifråga om kult och lära. Framför allt blev Laud bärare av denna strävan mot stärkt biskopsmakt, och härmed förbands de nya liturgiska kraven. Den stärkta biskopsmakten innefattade också liturgisk uniformitet, och de visitationer, som Laud och Wren företog vid mitten av 1630-talet och som gick i denna anda, framkallade en våldsam puritansk förbittring. En stor skara präster gick i landsflykt. De hade dittills varit konformister, men drevs nu över på en nonkonformistisk linje. Många av dem fann sig bättre tillrätta i Holland; en av dem, William Bridge, en av de kända fem independentiska bröderna i Westminstersynoden 1643—1649, menade i en predikan 1642 strax efter sin återkomst från Holland, att den religiösa splittringen var betydligt mindre i Holland därför att där inte fanns någon biskopsmyndighet.

Independenterna gick på denna linje och önskade en statskyrka

utan episkopal övervakning av präster och församlingar. De förnekade, att Kristus skulle ha utrusfat de olika ämbetena i kyrkan med makt att regera kyrkan; ämbetena gick inte att återföra på Kristi ställning som kyrkans huvud. Ja, de förnekade rentav apostlaämbetets förekomst i urkyrkan. Apostlar hade funnits, men de hade inte haft något som helst ämbete i kyrkan, ingen myndighet. Elisabettidens predikande och medtjänande episkopat fick något av fromhetens glans över sig, medan biskopar som Laud och Wren betraktades som härsklystna prelater.

De förebräelser, som från puritanskt håll riktades även mot Laud för världsligt väsende och ytlig fåfänga, var emellertid mera föraneldda av det rykte Jakob I:s biskopar åsamkat episkopatet. Laud var vida överlägsen dessa jakt- och hovparties älskande biskopar både ifråga om duglighet och ifråga om fromhet. Det begynnande 1600-talets engelska biskopstyp, med namn som Abbott, beryktad för att vid en jakt 1621 ha råkat döda en skogvaktare, framkallade puritanernas djupa indignation. Han fick visserligen kungens absolution, då denne ansåg, att »en ängel kunde ha råkat ut för det samma», men hela denna biskopstyp var ny och stötande för de fromma i landet, inte minst för många präster och många låg-adliga lekmän, vilka såg biskopsämbeten bortskänkas som ett slags extrainkomst åt höviska personer av god börd, medan de själva såg sig utestängda från alla höga ämbeten.

Även vad gällde den religiösa ordningen i landet var därför tiden före stuartarna den idyll, man frammanade. Denna idyll gick ej att erövra åter utan allvarliga ingrepp i traditionen; biskoparna måste helt försvinna. Nya idéer bröt fram, men det bärande var hela tiden protesten mot den stuartska tidens biskopar.

Splittringen var emellertid alltför stor för att en återgång till ett system, som passat för mera okomplicerade förhållanden, skulle vara möjlig; även vad gällde de kyrkliga förhållandena kämpade man därför snarast för en anakronism. Splittringen gick ej att hejda.

Den puritanska revolutionen syftade därför långa stycken mera bakåt än framåt. Den framstegsanda, som vanligen förbindes med kapitalismens uppkomst, stod många puritaner vid 1600-talets mitt främmande inför. Det var för stora grupper först när revolutionen misslyckats och de själva genom det nya kyrkotvånget utestängts från offentliga tjänster och ämbeten, som fromheten förbands med företagarandan. Det historiska materialet kräver onekligen, att både Max Webers och R. H. Tawneys teser grundligt överarbetas.